

DUBROVAČKI ARHIV U SREDNJEM VIJEKU

VINKO FORETIC

Obilata je građa o djelovanju Dubrovačkog arhiva, te joj mislim posvetiti nekoliko članaka. Ne mislim pisati sada, kako su nastale serije Dubrovačkog arhiva, naime kako je nicao arhiv kao produkt djelovanja dubrovačke administracije i sudovanja, jer bi to tražilo znatno duži rad i znatno dužu raspravu. U ovim člancima namjeravam samo pokazati, otkada se može govoriti, da Arhiv već postoji, i dalje ukazati na to, da se, postojeći on već odavna, tretira kao jedno tijelo, o kojem se vodi brige i računa i koji se u razne svrhe iskorišćuje. Nijesam iscrpio sav materijal o tome, no uza sve to i prikupljeni materijal je tako opsežan, da ga zbog toga mislim obraditi u nekoliko samostalnih članaka, od kojih ovaj prvi obuhvata u glavnom doba Srednjeg vijeka.

Najstarija sačuvana isprava Dubrovačkog arhiva jest originalna bula pape Benedikta VIII. od 27. rujna 1022., kojom dubrovačkom nadbiskupu udjeljuje palij ističući njegovu metropolitansku vlast nad podređenim biskupijama.¹ Ovaj dakle najstariji dokument Dubrovačkog arhiva nije izdan u Dubrovniku, već je od stranog faktora Dubrovniku upućen i u njemu je sačuvan.

Druga po starosti sačuvana isprava jest iz g. 1023. o osnutku benediktinskog samostana na Lokrumu. Ona nije sačuvana u originalu, već u dva prijepisa 13. stoljeća. Jedan od njih je sastavljen i ovjerovljen godine 1229. od tadašnjeg notara Paskala (starijeg) prema originalu.² Ta je okolnost važna. Ona doduše umanjuje važnost isprave, ali pokazuje, da se je stara originalna isprava čuvala, kad se u 13. stoljeću mogao iz nje učiniti prijepis. To je ujedno, makar i u prijepisu, prva sačuvana isprava sastavljena u Dubrovniku. Nju je sastavio Petar, dijakon i notar. Dubrovnik dakle već tada ima notara. Kako se iz nje vidi, ona je izdana od Dubrovačke Općine, predstavljene od nadbiskupa, tada još moćnog faktora u upravi općine, priora i svih plemića grada, što znači, da je Dubrovnik već tada aristokratska općina, a ovaj skup plemića možemo

¹ Posljednje izdanje ove bule vidi kod Radonića: Dubrovačka akta i povelje I-1 p. 3—5. O buli vidi Šišić: Letopis Popa Dukljanina, Zagreb 1928. p. 70—71.

² On veli: »sicut vidi in matre« (»kao što, sam vidio u matici«). O toj ispravi Šišić: op. cit. p. 185—188, 204—206.

smatrati već prvim spomenom velikog vijeća, iako se tim imenom ono ne spominje. Navodimo ovu ispravu stoga, što je to, makar i u prijepisu, najstarija sačuvana isprava izdana u Dubrovniku, iako ona zapravo spada u arhiv lokrumskog samostana i tek je kasnije stjecajem prilika u prijepisu ušla u arhiv Dubrovačke republike.

Najstarija dubrovačka u originalu sačuvana isprava jest iz g. 1108.³ To je odluka dubrovačkog nadbiskupa Dominika, kojom u povodu nekih sporova s nasljednicima osnivača crkve i samostana koludrica sv. Šimuna određuje, da ima crkva sv. Šimuna i dalje ostati sjedištem samostana i da samostanu moraju i dalje ostati sve nekretnine i pokretnine, koje je stekao i koje će još steći.

Smatrali smo podesnim govoriti o ovim trima spomenutim ispravama, jer svaka od njih je prva svoje vrste. Dobro bi bilo analizirati sve ostale isprave prvog perioda dubrovačke povijesti do g. 1205., ali zbog pomanjkanja prostora ne ćemo to učiniti, već ćemo se ograničiti na najnužnije. Iz tog razdoblja imamo isprava izdanih u Dubrovniku, kao i isprava izdanih vani, a upućenih Dubrovniku. Ima ih sačuvanih u originalu i onih sačuvanih samo u prijepisu. Ima ih sačuvanih u Dubrovniku, ali i izvan njega. Ima i onih koje se smatraju kao sumnjive ili čak i kao falsifikati. Naravno ima i takvih, koje neki istraživači smatraju za autentične, a drugi ih smatraju za sumnjive ili falsifikate. Ima i takvih crkvenog karaktera, koje i ne spadaju zapravo u arhiv Dubrovačke Republike, već u arhive odnosnih samostana, premda su i one kasnije dospjele u arhiv Republike. S godinom 1168. počinju sačuvane isprave svjetovnog karaktera izdane u Dubrovniku ili drugdje izdane, a upućene Dubrovniku. Spomenut ćemo poimence sve one sačuvane u originalu u Dubrovačkom arhivu.

Prva je tu isprava Ivana de Canale iz Mletaka izdana u Dubrovniku 4. srpnja godine 1168., kojom priznaje, da mu je od dubrovačke vlasti potpuno udovoljeno u pogledu njegovog broda nastradalog u dubrovačkim vodama. Ovu je ispravu napisao dijakon Marko, općinski notar (*Marcus diaconus et communis notarius*).⁴

Iz godine 1169. imamo ugovornu ispravu grada Pize, koju je grad Piza preko svojih predstavnika, koji su došli u Dubrovnik, izdao Dubrovniku. Postoji original i dva stara prijepisa iz 12. stoljeća.⁵

Iz godine 1181. imamo ugovornu ispravu grada Kotora, koju je grad Kotor preko svojih predstavnika, koji su došli u Dubrovnik, izdao Dubrovniku. Postoje dva originalna paralelna primjerk.⁶

Iz godine 1186. postoji ugovor između srpskog velikog župana Stefana Nemanje i Dubrovnika, pisan u Dubrovniku rukom dubrovačkog

³ Smičiklas: Codex diplomaticus II p. 20—21.

⁴ Op. cit. p. 119—120.

⁵ Radonić: op. cit. p. 5—6. Čremošnik: Original povelje Kulina bana (Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu g. 1957. p. 197—198.).

⁶ Radonić: op. cit. p. 7.

notara Marina. Od njega ima i prijepis s nekim interpolacijama pisan rukom istog notara Marina.⁷

Iz godine 1188. postoji ugovorna isprava grada Ravene upućena Dubrovniku, a izdana u Raveni i napisana rukom ravenskog notara Ubalda.⁸

Od 20. kolovoza 1189. imamo ispravu dukljanske kneginje Desislave, koja je, nakon pada njezine države, došla u Dubrovnik i tu predala Dubrovačkoj Općini dva svoja broda. Tu je ispravu napisao dubrovački notar Marin.⁹

Od 29. kolovoza 1189. imamo ispravu bosanskog bana Kulina izdanu Dubrovniku u latinskom i ćirilskom tekstu, napisanu u Bosni, i to ćirilski tekst rukom dijaka Radoja. Imamo osim tog originala dva stara prijepisa izvršena u Dubrovniku, od kojih se jedan već odavna nalazi u Lenjingradu. Latinski tekst starijeg prijepisa izvršio je dubrovački notar Marin. Mlađi prijepis je iz vremena oko godine 1205. te možda malo i seže preko te godine.¹⁰

Iz godine 1190. imamo četiri ugovorne isprave napisane u Dubrovniku rukom dubrovačkog notara Marina. Prva je ugovorna isprava grada Rovinja.¹¹ Druga je ugovor između Kačića i Dubrovčana,¹² a treća je poznata slobostina sv. Vlaha (*franchisia sancti Blasii*),¹³ obe ove isprave napisane su na istom komadu pergamene, i Čremošnik to ispravno objašnjava time, što obe imaju još pretežni karakter takozvane noticije.¹⁴ Četvrta je ugovor između Dubrovnika i zahumskog kneza Miroslava.¹⁵

Iz godine 1199. imamo tri isprave. Prva je od 2. lipnja, isprava napisana u južnoj Italiji, kojom se protomajstor Eustatije obavezuje Dubrovačkoj Općini uz određene uvjete doći u Dubrovnik kao protomajstor katedrale s. Marije.¹⁶ Iako se tiče crkve, možemo je uvrstiti u svjetovne isprave. Od 11. srpnja je ugovorna isprava talijanskog grada Fano,¹⁷ a od 25. kolovoza grada Jakina.¹⁸ Obe su pisane u dotičnim gradovima.

Iz godine 1201. imamo dvije isprave, ugovornu ispravu grada Monopoli od 1. veljače¹⁹ i ugovornu ispravu grada Bari od 8. veljače.²⁰ I ove isprave su pisane u odnosnim gradovima.

⁷ Foretić: Ugovor Dubrovnika sa srpskim velikim županom Stefanom Nemanjom i stara dubrovačka djedina (Rad Akademije 283).

⁸ Smičiklas: op. cit. p. 231—232.

⁹ Radonić: op. cit. p. 9—10.

¹⁰ Čremošnik: op. cit., isti: Bosanske i humske povelje srednjega vijeka I (Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu g. 1948. p. 104—114).

¹¹ Radonić, op. cit. p. 10—11.

¹² Op. cit. p. 11.

¹³ Op. cit. p. 12.

¹⁴ Čremošnik: Original povelje Kulina bana p. 198.

¹⁵ Smičiklas: op. cit. p. 245—247, Čremošnik: Bosanske i humske povelje srednjega vijeka I p. 130—132.

¹⁶ Smičiklas: op. cit. p. 320—321 (pogrješno izdana, s izostavljenim pasusima).

¹⁷ Radonić: op. cit. p. 12—13.

¹⁸ Op. cit. p. 13—14.

¹⁹ Op. cit. p. 14—15.

²⁰ Op. cit. p. 15—16.

Iz godine 1203. imamo ugovornu ispravu grada Termoli, pisanu u istom gradu.²¹

Iz vremena oko godine 1205. (dakle možda sežući malo i preko ove godine) imamo nedatiranu ispravu Dimitrija, panhipersevista i arhonta Arbanuma, izdanu Dubrovniku.²²

Imamo dakle iz ovog razdoblja praktično govoreći sačuvanih svjetovnih originalnih isprava *osamnaest*, a skupa sa starim prijepisima i jednim paralelnim primjerkom *dvadeset i četiri*. Godine isprava su bliske jedna drugoj, naime 1168., 1169., 1188., 1189., 1190., 1199., 1201., 1203. i oko 1205. Možemo spomenuti, da je godine 1148. bio sklopljen ugovor između Dubrovnika i talijanskog grada Molfete, ali godine 1208. u novom ugovoru se veli, da je isprava ugovora iz godine 1148. izgubljena.²³ Mogao je bilo koji stjecaj prilika biti uzrokom tog gubitka, ali može biti i uzrok, da se nije dobro čuvala. Svakako niz sačuvanih isprava od godine 1168. dalje dokazuje, da sigurno svakako već *u drugoj polovici 12. stoljeća* postoji arhiv tadašnje Općine grada Dubrovnika. Izvora o osnutku arhiva nema, pa ne možemo ni govoriti, kad je arhiv osnovan, ali na temelju sačuvanih isprava svjetovnog karaktera, koje se tiču općine, mogli smo izreći ovu tvrdnju.

Dobro će biti u kratko reći i o onim crkvenim ispravama u pitanjima, za koje je bila zainteresirana i općina, a to je u prvom redu pitanje jurisdikcije dubrovačkog nadbiskupa. Vidjesmo, da se prva sačuvana isprava iz godine 1022. tiče baš toga. Imamo dalje sačuvane papinske bule smatrane autentičnim originalima iz g. 1142. dvije, iz g. 1153. jednu, iz g. 1158. jednu, iz g. 1167. četiri, te po jednu iz g. 1168., 1187., 1188., 1189. i 1199., koje se sve tiču jurisdikcije dubrovačkog nadbiskupa, a iz g. 1195., 1199. i 1200. po jednu ispravu crkvenog karaktera ali drugog predmeta.²⁴ Svega skupa imamo dakle sačuvanih originalnih isprava crkvenog karaktera *šesnaest* iz 12. stoljeća, a ovdje možemo ubrojiti i onu iz g. 1022., dakle skupa *sedamnaest*.

Promemorija iz g. 1255. argumenata, koje opunomoćenik dubrovačkog nadbiskupa treba da upotrebi protiv barskoga nadbiskupa u sporu oko crkvene jurisdikcije, spominje, kako je srpski veliki župan Stefan Nemanja (g. 1185) provalio u Dubrovnik i osvojio ga u naglom prodoru (vjerojatno veći njegov dio, a kasnije je sigurno bio odbačen); tom prilikom, veli promemorija, oteo je Dubrovniku i papinske bule.²⁵ Osim na-

²¹ Op. cit. p. 16—17.

²² Čremošnik: Nova istorijska građa iz Dubrovnika, Sarajevo 1933. p. 1—3, 5 i faksimil, isti: Bosanske i humske povelje srednjega vijeka I p. 110.

²³ Radonić: op. cit. p. 17—18.

²⁴ Te isprave su objelodanjene u Smičiklas: op. cit. p. 50—53, 72—73, 109—114, 118—119, 206—208, 226—229, 235, 271—273, 316, 328—333, 342—345. O njima vidi Thallóczy—Jireček—Sufflay: Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustranta, Vindobonae 1913. pod brojevima 84, 88, 91, 94—98, 103, 105, 110, 118, 123, 124 i Šišić: op. cit. p. 77.

²⁵ Smičiklas: Codex diplomaticus IV p. 590—592, Thallóczy—Jireček—Sufflay op. cit. pod brojem 214, Foretić: op. cit. p. 58, 59—60.

vodnog originala bule pape Zaharije iz g. 743., za koju su i Dubrovčani držali da je izgubljena, ostale bule se nalaze sada u Dubrovačkom arhivu, pa možemo stoga ustvrditi, makar o tome izvori ništa ne govore, da ih je Nemanja prigodom sklapanja mira g. 1186. Dubrovniku povratio. Paus promemorijske iz g. 1255. pisan je samo 70 godina nakon događaja. Jasnije su se papinske isprave, o kojim je u promemoriji riječ, čuvale na sigurnom mjestu. Ne uzeti u obzir one za koje se tvrdi da su iz 12. stoljeća, a smatrane falsifikatima, kao ni one sačuvane danas samo u prijepisima, a ubrojivši samo originalne do danas sačuvane i navodnu Zaharijinu, do vremena provale Nemanjine g. 1186. bilo je svakako barem *devet* njih. Mi ne možemo sada sa sigurnošću reći, da li je to bio posebni crkveni nadbiskupski arhiv ili su i one sačinjavale sastavni dio arhiva općine. U Dubrovniku je znatna bila ingerencija svjetovne vlasti u crkvu, ali u ovom starijem periodu dubrovačke povijesti nadbiskup je bio znatan faktor i u svjetovnim poslovima općine. Dubrovačkoj općini bilo je pak stalo i iz političkih razloga, da dubrovačka crkva ima jurisdikciju u cijeloj nemanjičkoj Srbiji. Osim glavnih političkih sporova i ovaj crkveni spor oko jurisdikcije bio je, makar i sekundarnim, uzrokom rata Nemanje i njegova nasljednika Stefana Prvovjenčanog s Dubrovnikom. Interesi crkve i općine usko su se isprepletali. Ako uzmemo u obzir, da su malo docnije, naime već g. 1251., bili crkveni dokumenti nadbiskupije pod svjetovnom upravom, dakle u neku ruku dio javnog arhiva općine, makar se možda i ne čuvali na istom mjestu sa svjetovnim općinskim, onda je vrlo vjerojatno, da su se već i u 12. stoljeću smatrali ti crkveni dokumenti dijelom arhiva općine.

Ušavši već dublje u 13. stoljeće naići ćemo naime za arhivsko pitanje Dubrovnika na vrlo važan izvor iz g. 1251. Tad je spor između dubrovačkog i barskog nadbiskupa oko crkvene jurisdikcije počeo opet ulaziti u akutnu fazu. Dubrovačkom nadbiskupu trebale su stare papinske bule i ostale isprave, da potkrepi svoje gledište. Imamo priznanicu nadbiskupovu od 11. listopada 1251., kojom priznaje, da je od prokuratora svetačkih relikvija, papinskih i ostalih isprava primio odnosne isprave, a za bulu Grgura IX., kojom je sam imenovan nadbiskupom, izjavio je, da se nalazi kod njega. Poimence se tu nabrajaju sve papinske bule i ostale isprave, koje je primio, te se nakon tog nabranja doslovce veli: »*Tunc autem erant procuratores sanctarum reliquiarum et dactorum breviliqiorum et dictarum cartarum Grubessa Gundule, Michael Pesane et presbyter Pascalis de Capalu. Et prenomiatus dominus noster archiepiscopus dixit se habere apud se breviligium sibi concessum a domino Gregorio papa nono.*« (»Tada pak bijahu pokuratori svetih relikvija, spomenutih privilegija i spomenutih isprava Grubeša Gundulić, Mihajlo Pesane i svećenik Paskal Capalu. I prije spomenuti gospodin naš nadbiskup izjavi, da kod sebe ima privilegij od gospodina Grgura pape IX. njemu udijeljen«).²⁶ Važno je to, da su od prokuratora svetačkih relikvija i isprava prva dvojica svjetovne osobe iz reda dubrovačkog plemstva,

²⁶ Smičiklas: op. cit. p. 460.

a treća jest doduše svećenik Paskal, ali on nije ovdje zastupan kao pripadnik svećeničkog staleža već kao notar Dubrovačke Općine. To njegovo svojstvo nije u ovoj priznanici izričito naglašeno, ali notorno je, kako je Paskal (stariji) nekoliko decenija fungirao kao općinski notar, a g. 1251. već je dugi niz godina u toj službi. Uostalom i porodica *Capalu* je pripadala plemstvu. Svakako se, ako ne ranije, a ono g. 1251. crkveni nadbiskupski arhiv smatrao kao dio arhiva općine i rečeni *procuratores* jesu dakle službenici općine, koji su čuvali svetačke relikvije, papinske isprave i ostale crkvene isprave, koje se tiču nadbiskupije. Gdje su se čuvale te isprave, ne spominje se. Karakter arhiva vidi se i po tome, što nadbiskup Ivan bulu pape Grgura IX. o svojem imenovanju kao savremenu drži još kod sebe, dok se stariji dokumenti nalaze pohranjeni kod prokuratora, a ovi ih predaju uz posebnu priznanicu nadbiskupu, kad ih on treba za obranu interesa nadbiskupije.

Prvu sačuvanu notarsku knjigu imamo iz g. 1278. Notara je i inače i prije bilo u Dubrovniku i razvijali su znatnu djelatnost, te je sačuvan znatan broj isprava od njih napisanih. Kad su počeli da unose isprave u svoje posebne notarske knjige, nije nam poznato, ali sigurno je to bilo u toku 13. stoljeća.²⁷ Kasniji pisci nam spominju jednu danas nesačuvanu notarsku knjigu iz g. 1268., koja je njima bila poznata. Lukarević u svojem djelu *Copioso ristretto degli annali di Ragusa* (Obilan prijedlog anala Dubrovnika) izdanom u Mlecima g. 1605. spominje na strani 41. *libro de' diversi di Notaria dell'anno 1268* (u novom izdanju dubrovačkom od g. 1790. na str. 67). Rastić, pisac 18. stoljeća, spominje tu knjigu tri puta, u Akademijinu izdanju prvi put na str. 73. kao *Div. de Not. del 1268* navodeći dokument o istoj stvari, koju spominje i Lukarević, ali opširnije od njega, a drugi i treći put na str. 97. kao *Div. di Notaria del 1268*. navodeći dva dokumenta iz te knjige. Da li je g. 1268. bio početak te serije *Diversa Notariae* ili je ona prije nastala, ne znamo.²⁸ Možemo vjerovati, da se je ta knjiga iz g. 1268. čuvala u arhivu Općine, pošto je bila ispunjena.

Da bismo mogli ispravno slijediti dalji tok postanka i razvitka serija, moramo najprije nešto napomenuti. Kasnije su naime razne arhivske knjige nesprenim uvezivanjem pobrkane, te su prema tome pogrešno ušle u druge serije drukčijeg sadržaja. Pogotovo se to dogodilo s najstarijim arhivskim knjigama iz kraja 13. stoljeća. U tu zbrku pokušao je s uspjehom za knjige do g. 1300. unijeti red Gregor Čremošnik svojom studijom

²⁷ Pitanja o dubrovačkoj kancelariji i notariji te kancelarima i notarima raspravljao je već g. 1902. Jireček: *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner* (Archiv für slavische Philologie XXV.—XXVI. Band) i Čremošnik u svojim raspravama: *Dubrovačka kancelarija do god. 1300. i najstarije knjige Dubrovačke arhive* (Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXXIX. 2 g. 1927.); *Nekoliko dubrovačkih listina iz XII. i XIII. stoleća* (isti časopis XLIII. 2 g. 1931.); *Kako je postao Dubrovački arhiv?* (isti časopis XLIV. g. 1932.); *Dubrovački notar presbiter Johannes (1284—1293)* (Glas Srpske . . . akademije CLXXI g. 1936.); *O dubrovačkom notarju Paskalu* (Glasnik Zemaljskog muzeja . . . Jugoslavije u Sarajevu g. 1938.).

²⁸ Poučna su Čremošnikova domišljanja u radnji »Kako je postao Dubrovački arhiv?«, ali mi ovdje ističemo samo činjenice.

»Dubrovačka kancelarija do god. 1300. i najstarije knjige dubrovačke arhive«, te se njezinim rezultatima i mi služimo. Mi ćemo naslove iznositi samo u bitnim njihovim dijelovima.

Ne ćemo pobliže ulaziti u analizu te pobrkanosti, stvorene nespretnim uvezivanjem, jer je to već učinio Čremošnik, već ćemo istaknuti samo najbitnije momente. Najstarija knjiga jest *Diversa Cancellariae* (Razne zapisbe kancelarije) iz g. 1278.—1280., zatim slijede *Diversa Notariae* (Razne isprave notarije) iz g. 1280.—1282., *Testamenta* (Oporuke) 1282.—1283., *Debita notariae* (Zadužnice notarije) 1282. I zatim slijede kroz stoljeća ove serije i tokom vremena se stvaraju sve nove i nove. Kako je koja knjiga dovršena, ulazi u Arhiv. Ne slažemo se sa Čremošnikom, koji bi makar u neodlučnoj formi želio ustanoviti početak Dubrovačkog arhiva s godinom 1278. Ako se od te godine javljaju prve sačuvane knjige, to ne znači, da arhiv isprava i akata nije otprije već postojao, što uostalom priznaje i sam Čremošnik. Nijesu za opstojnost arhiva mjerodavne samo arhivske knjige, već bilo koji rukom pisani dokumenti, a pogotovo isprave i akti, kojih se broj u Dubrovačkom arhivu od g. 1205. dalje znatno povećava. Naravno stvaranjem serija arhivskih knjiga Arhiv postaje obilniji i raznovrsniji. Opstojnost Arhiva je dakle izvan svake sumnje, a sad je važno iznijeti neke značajne momente njegova historijata i djelovanja, ali pri tome će biti prigodimice potrebno osvrtni se također na notarsku i kancelarijsku službu i na ljude, koji su je vršili.

Notarsku službu vršili su od 11. do 13. stoljeća domaći svećenici. S nazivom *notar općine* (*communis notarius*) prvi se spominje g. 1168. Marko. U drugoj polovici 13. stoljeća osjetila se je potreba pravno školovanih notara. Njih nije bilo u Dubrovniku, te su se uzimali iz Italije. Prvi takav notar iz Italije bijaše *Thomasinus de Savere* iz grada Reggio u Emiliji. On djeluje u Dubrovniku g. 1278.—1286. Od njega se nalaze najstarije sačuvane arhivske knjige. No posao je već sada opsežan, pa mu pomažu i domaći notari, tako od g. 1281. notar Ivan Prodančić i notar Paskal (mlađi). *Thomasinus de Savere* od svojeg početka u g. 1278. sebe naziva *notarius et scribanus* (notar i pisar). U siječnju g. 1284. stvara se važna reforma. Do te godine naime notar vodi sve poslove, naime vodi i javno-pravne poslove općinske kancelarije i piše privatno-pravne isprave za privatne osobe. Dotada je postojala jedinstvena kancelarija za obje vrste poslova, i vodi je jedan notar, koji može imati kao pomoćnike i druge notare, kao što je to bio slučaj s Tomazinom de Savere. G. 1284. se kancelarija cijepa u dva odjela, kancelariju u užem smislu, koja vodi javno-pravne poslove ili zapisuje u svoje knjige i privatne poslove, ali ne u obliku isprava (*officium cancellariae*), a povjerena je i dalje Tomazinu de Savere, i u notariju (*officium notariae*), koja se bavi sastavljanjem privatno-pravnih isprava za pojedine stranke. U kancelariji u užem smislu pomaže i dalje Tomazinu de Savere domaći notar Paskal (mlađi), a vođenje notarijata za privatne stranke povjereno je dotadašnjem pomoćniku Tomazinovu dubrovačkom notaru Ivanu Prodančiću. U toku godine 1286. Tomazin de Savere napušta službu, a njegovo mjesto prihvaća Aco de Titullo, koji sad već ima uz naslov *notarius*, što znači kvalifikaciju, i na-

slov *communis Ragusii iuratus cancellarius* (zakleti kancelar Općine Dubrovnika). On pri kraju Tomazinova djelovanja nastupa već u tom svojstvu uz Tomazina u srpnju 1285., a zatim ga uopće nasljeđuje. Otkad je ustanovljena posebna funkcija *kancelara* od siječnja 1284., obavljaju je počevši s Tomazinom pa sve dalje kroz Srednji vijek nakon njega strani pravno obrazovani notari iz Italije. Službu notarije, dakle samo *notara* za stranke, a ne kancelara, obavlja i dalje od 1284. do 1293. spomenuti Ivan Prodančić, a g. 1293. nasljeđuje ga također domaći dubrovački svećenik Andrija Beneša, koji vrši službu dugo vremena čak do g. 1324. To je posljednji domaći svećenik notar, a nakon njega i službu notara za privatne stranke vrše dalje kroz Srednji vijek također samo strani notari iz Italije.

Vidjet ćemo tokom daljeg razlaganja, koje su vrste poslova vršili *kancelari*, a koje *notari*, a često puta i sinonimnu upotrebu tih naslova. No opažamo kod promatranja serije *Diversa Cancellariae* i serije *Diversa Notariae*, da u knjigama i jedne i druge serije ima i jednakih poslova, samo je razlika, kako se oni tretiraju. U knjizi kancelarije se na neka pogodba samo zapisuje bez prisustva posebnih svjedoka, i to u objektivnoj formi trećeg lica, te o tome kancelar strankama ne izdava ispravu, već ostaje samo zapisba izvršenog posla u knjizi. U knjizi notarije pak osim ispuštanja uobičajenih formula, a nekad i sa svim formulama zapisuje se isprava, kako ju je notar sastavio prema određenim pravilima i uz prisustvo svjedoka, koji se u ispravi navode, a takva isprava se posebno izdaje i zainteresiranim strankama na njihov zahtjev. Jasno se dakle već vidi kompetencija rada *kancelara* i kompetencija rada *notara*. Tek izuzetno se dopušta u pomanjkanju notara, da kancelar može pisati isprave, kao što to dopušta Veliko vijeće na pr. izuzetno svojom odlukom od 21. rujna 1348.²⁹ Osim serija općeg karaktera vidjeli smo već da ima i posebnih specijalnih serija, a tokom vremena se one množe. Detaljniji bi rad bio analizirati pobliže sastav kancelarijskih i notarskih knjiga, no mi ćemo ovdje iznositi samo propise, koje je dubrovačka vlada donosila.

Tako je već g. 1313. Malo vijeće odredilo tarifu za razne poslove, koje su kancelari zapisivali u knjige, koje su oni vodili.³⁰ Tu se redom nabrajaju ovi poslovi: *pro qualibet sententia* (presuda), *pro qualibet littera* (pismo), *pro qualibet venditione* (prodaja), *pro scriptura debiti* (upisivanje duga), *pro quolibet scribano ligni* (upisivanje o pisaru na brodu), *pro aptagi*, *pro scripturis pactorum* (pogodbe), *pro lamentationibus dampnorum* (tužbe o štetama), *pro quolibet teste* (iskaz svjedoka), *pro inducio* (ročište), *pro citatione* (poziv), *pro quolibet iudice refutato* (zahtjev za isključenje suca), *pro aliis communalibus scripturis quas faciunt homines inter se* (razni opći poslovi, koje ljudi između sebe sklapaju). Za poništenje zapisa u knjigama (*pro cancellatione scripturarum*) nije se plaćala taksa. Posebno se dalje označuju *libri communis*, što znači knjige općinske

²⁹ Reformationes (II. serija arhiva Dubrovačke republike) knj. 14 fol. 54, Monumenta ragusina II p. 39.

³⁰ Reformationes knj. 5 fol. 17 v, Monumenta ragusina I p. 25.

kancelarije, a posebno *catastica notariorum*, što znači knjige, u koje notar upisuje isprave. Nekad se ti katastisi zovu i *libri instrumentorum*, a isprava se naziva *carta* ili *instrumentum*. Za traženje zapisa u knjigama općinske kancelarije ne plaća se taksa. Za traženje u katastisima notara ne plaća se za zapise do dvadeset godina unazad ništa, a preko toga je određena taksa. Vidimo dakle, da se i knjige općinske kancelarije i katastisi notara čuvaju i da u praktične svrhe postoji već arhivska služba.

Dok su notari vršili svoju službu, držali su oni notarske knjige kod sebe, ali nakon prestanka njihove službe dubrovačka vlada je tražila, da ih moraju predati, a kad bi notar umro ona ih je preuzimala. Nekad je notarske knjige odmah preuzimala općinska kancelarija, a nekad je još neko vrijeme po odredbi vlade notar preuzimao notarske knjige prijašnjih notara. Ilustrirat ćemo to pojedinim zabilježenim vijestima o tome.

Notar Andrija Beneša (1293—1324) nakon prestanka njegova notarijata otezao je s predajom knjiga, te ga je Malo vijeće, koliko znamo, dva puta na to pozivalo. 20. studenog 1326. Malo vijeće mu je naredilo, da mora predati do idućeg Uskrsa u općinsku kancelariju sve katastihe, koje je napisao za cijelo vrijeme svog notarijata, a u međuvremenu mora svim zainteresiranim strankama izdati isprave, koje se njih tiču. 22. travnja 1327. je Malo vijeće opet zaključilo, da on svim zainteresiranim strankama izdaje na temelju svojih knjiga isprave sve do svetkovine sv. Mihajla, a nakon toga mora sve svoje katastihe donijeti i ostaviti u kancelariji. Istog dana knez je notaru Andriji naredbom saopćio odluku Malog vijeća.³¹ Benešine knjige — katastisi su sačuvane i nalaze se danas u Dubrovačkom arhivu.

20. studenog 1331. stvoren je u Velikom vijeću važan zaključak. Tu se konstatira da je tadašnji kancelar previše opterećen poslom i zbog toga često puta dopušta ljudima Dubrovnika, da pretražuju knjige kancelarije zbog iznalaženja zapisa, koje njima trebaju, ali time mogu nanijeti štetu pravima drugih. Stoga se povjerava knezu i Malom vijeću, da mogu izabrati jednog *koadjutora* u kancelariji.³² Malo vremena zatim, 14. prosinca, izabran je bio kao koadjutor kancelara Pone de Stambertis de Pistorio njegov zet Soffredus ser Parini de Pistorio.³³ Kasnije se on spominje kao kancelar, a zatim kao notar, te je u zapisnicima dubrovačkih vijeća dosta govora o njegovu službovanju i konkretno o vrsti posla, koju je vršio. Mi ćemo se sada a i kasnije osvrnuti samo na one momente, koji imaju direktne veze s arhivskim pitanjem. 14. prosinca 1331. se opširno određuje njegov posao, te se među ostalim spominje i ova njegova dužnost: »*Item teneatur scriptare in libris et catasticis existentibus in cancellaria, de omnibus scripturis, que petebuntur scriptari ab eo, prout teneatur cancellarius, non dando ipse vel cancellarius aliquem librum vel catasticum in manibus alicuius persone ad scrupandum*« (»Također dužan je u

³¹ Reformationes knj. 8 fol. 70, 89 v, Monumenta ragusina V p. 224, 239, Jireček: op. cit. XXVI. Band p. 188, Stanojević: Studije o srpskoj diplomaciji (Glas srpske ... akademije CLXIX p. 53).

³² Reformationes knj. 10 fol. 53, Monumenta ragusina V p. 336.

³³ Reformationes knj. 6 fol. 56 v, Monumenta ragusina V p. 338.

knjigama i katastisima, koji se nalaze u kancelariji, tražiti zapisbe, za koje se bude zahtijevalo, da ih on potraži, kao što to bijaše dužan kancelar, a ne smiju dati ni on ni kancelar knjigu ili katastih u ruke bilo koje osobe radi traženja«).

Mletački senat je 1. listopada 1338. zaključio, da svaki dubrovački knez prigodom svojeg odstupanja mora poraditi, da notari sve pisane stvari (*scripturae*), koje su u njegovo doba napisali moraju dati i pohraniti u kancelariji dubrovačke općine, tako da se u svako doba sve pisane stvari, koje se tiču i građana i izvanjskih mogu imati, kako bude potreba.³⁴

Malo vijeće je 25. studenog 1345. zaključilo, da se radi dobrog čuvanja kvaderna i pisanih stvari (*scripturae*) kancelarije izradi u kancelariji jedan otvoreni stol okružen prečkama, bankima i ormarima onako, kako se to kancelarima učini zgodnijim.³⁵ Pod riječju *bancus*, u primorskom govoru *banak*, razumije se i kasnije pa i danas osim obične klupe i takva klupa, koja skroz zatvorena može služiti i za sjedanje, a njezina šuplja unutrašnjost služi za ostavu raznih stvari, pa među ostalim knjiga i pisanih stvari. Ovu prostoriju ovim zaključkom određenu moramo zamisliti tako, da su uokolo uzduž zidova bili ormari s bancima u njihovu podnožju, a pred bancima metnute prečke, da ne bi publika mogla pristupiti k ormarima s bancima, a u sredini te prostorije bio je stol kancelarije. Slično su ormari s bancima građeni i kasnije, te imamo u Kneževu dvoru jednu prostoriju na taj način s ormarima i bancima izrađenu.

Godine 1348. bila je u Dubrovniku poznata kuga. Umro je tada i notar *Johannes de Finis*. I on je imao posebni svoj ured, gdje je vršio svoju profesiju. Nakon njegove smrti ostao je Dubrovnik neko vrijeme bez notara, te je od Malog vijeća 5. lipnja izabran odbor triju plemića, koji treba da vode posao oko katastih i isprava zaostalih iza notarove smrti. Ovaj odbor se mora brinuti, da omogući svakome uvid u katastihe i poništavanje isprava zapisanih u njima. Pri tome moraju biti prisutna barem dva člana tog odbora te u njihovu prisustvu može *kancelar* poništavati isprave u katastisima. Članovi odbora moraju imati dva ključa, kojim se katastisi zatvaraju, te zasijedati dvaput sedmično u odnosnom uredu, u utorak i četvrtak od devetog sata do večernje. Još ima nekih odredaba o poslovanju ovog odbora, ali mi smo naveli ono, što je s arhivskog gledišta važnije.³⁶ 21. rujna 1348. Veliko vijeće je odlučilo, da privremeno može pisati isprave *kancelar* Frano prema određenim propisima, dok ne bude imenovan *općinski notar*.³⁷ 29. listopada izabran je u Malom vijeću kao novi notar *Johannes de Bergamo*, koji nam se spominje još g. 1349. No ipak odbor triju plemića ostaje načelno i dalje, te se u nj istog dana biraju nova lica. Tu se ured notara Ivana de Finis naziva

³⁴ Ljubić: Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i mletačke republike II p. 30, Stanojević: op. cit. p. 53.

³⁵ Reformationes knj. 13 fol. 23 v, Monumenta ragusina I p. 189, Stanojević: op. cit. p. 54.

³⁶ Reformationes knj. 14 fol. 44 v, Monumenta ragusina II p. 27—28, Stanojević: op. cit. p. 54—55.

³⁷ Reformationes knj. 14 fol. 54, Monumenta ragusina II p. 39.

statio te se određuje, da u toj staciji katastisi treba da se drže u jednoj kapseli (*in una capsella*) pod ključem. *Capsella* može značiti maleni sanduk ili maleni ormar. Kada treba na temelju tih katastih sastaviti ispravu, jedan od članova odbora mora biti prisutan, dati notarar katastih na raspolaganje, a kad je posao gotov, mora opet spremiti katastih u kapselu pod ključem.³⁸ Godine 1349., 29. rujna, pri izboru novih službenika biraju se i dva službenika katastih (*officiales supra chatastica*), no ne znamo zašto, njihova imena su precrtana.³⁹ Dalje je zabilježen izbor tih *officiales supra chatastica* ili *officiales supra monstrando catastica* ili *officiales supra monstrandum catastica* pri kraju rujna kroz godine 1350. i 1351.; za g. 1352. nije izbor zabilježen; zapisnici g. 1353.—1355. nijesu sačuvani, a za g. 1356. je opet zabilježen njihov izbor.⁴⁰ Možemo ipak uzeti, da su ti službenici nad katastisima postojali od g. 1348. do 1356. U godini 1357., dana 2. listopada, odlučuje Veliko vijeće, da se katastisi ranijih notara Ivana de Finis (1324—1348) i Ivana de Pergamo (1348—1349) predadu na držanje notarar Sofridu ser Parini de Pistorio.⁴¹ Znamo, da je Sofredus g. 1364. stanovao u kući unajmljenoj od obitelji Crijevića, gdje je imao i ured zvan *statio*, te 18. listopada Malo vijeće određuje, da mu se plaća najam za tu kuću uz cijenu od 22 perpera godišnje.⁴² Veliko vijeće 30. kolovoza 1365. udijeljuje Soffredu besplatni dopust od tri mjeseca za putovanje u Pistorium,⁴³ ali nakon toga se on više ne spominje kao notar u Dubrovniku. Dubrovnik je opet ostao bio bez notara, te je Veliko vijeće ponovno u sjednici od 1. listopada g. 1365. dopustilo, da dva kancelara mogu voditi notarijalne knjige (katastih) te iz njih i iz notarijalnih knjiga (katastih) drugih notara izdavati isprave u propisanim formama. Za vrijeme kuge g. 1363. već je po nuždi kancelar Theodorus Scolmafogia de Brundusio pisao oporuke, što je inače bio posao notara.⁴⁴ U istoj sjednici od 1. listopada 1365. povraća se Veliko vijeće svojom odlukom na stariji sistem, koji je vladao u sličnim prilikama od g. 1348. do 1356., naime da se izaberu dva službenika nad katastisima (*officiales supra cathasticis*), te su oni i izabrani. Ti službenici imaju držati katastih Sofreda i drugih starijih notara. Kad treba nekome na temelju njih sastaviti ispravu, tada će je sastaviti kancelari ili barem jedan od njih, ali pri tome moraju biti prisutni spomenuti službenici katastih. Ti katastisi se nikome ne smiju dati na čitanje u ruke, već se pri tome imaju nalaziti u ru-

³⁸ Reformationes knj. 15 fol. 3—3 v, Monumenta ragusina II p. 48—49, Stanojević: op. cit. p. 54.

³⁹ Reformationes knj. 15 fol. 42 v. U Monumenta ragusina II p. 82 krivo je objelodanjen dotični pasus. On mora glasiti: *Supra chatastica Johannis de Finis Ruschus de Sorento, Pale de Arecio*, ali s ova dva posljednja imena precrtana.

⁴⁰ Reformationes knj. 15 fol. 73, 100 i knj. 17 fol. 10 v, Monumenta ragusina II p. 108, 133, 161.

⁴¹ Reformationes knj. 17 fol. 38, Monumenta ragusina II p. 196, Stanojević: op. cit. p. 55.

⁴² Reformationes knj. 22 fol. 5, Monumenta ragusina IV p. 32.

⁴³ Reformationes knj. 22 fol. 16 v, Dinić: Iz Dubrovačkog arhiva I p. 15.

⁴⁴ Jireček: op. cit. XXVI p. 190.

kama kancelara ili službenika katastih. U tu svrhu službenici katastih moraju uredovati dvaput u sedmici, u utorak i subotu.⁴⁵

Veliko vijeće na svojoj sjednici od 27. lipnja g. 1366. raspravlja ponovo o katastisima. Najprije se načelno odlučivalo, te su postavljena prema običaju dva prijedloga. Prvi je bio, da se u ruke kancelara predaju stari katastisi, a drugi je predlagao, da ostane tadašnje stanje, a to znači, da ih čuvaju posebni službenici. Prihvaćen je prvi prijedlog, a zatim je konkretno zaključeno, da se novom kancelaru Teodoru dade kuća, gdje se nalaze katastisi (*domus ubi stant catastica*) onako isto, kao što se ta kuća davala Sofredu.⁴⁶ U stvari sada su vršili kancelari i službu notara, te Malo vijeće 25. studenog 1366. i Teodora Scolmagia i Frana Bartholomei de Archo naziva i *kancelarom i notarom općine Dubrovnika*.⁴⁷ Frano je bio g. 1373. sigurno već mrtav,⁴⁸ a Teodor, obnašajući još dalje funkciju i *notara i kancelara*, umro je u siječnju 1380.⁴⁹ Stoga Veliko vijeće potvrđuje dosadašnjeg kancelara Ivana Fuschusa na sjednici od 19. siječnja ujedno kao notara s time, da mu se i katastisi prošlih vremena predadu na čuvanje; a na sjednici od 14. travnja ponovo ga Veliko vijeće potvrđuje kao kancelara i notara.⁵⁰ Veliko vijeće 19. lipnja 1380. i kancelara Artikuka ujedno imenuje i za notara, a 17. siječnja 1381. mu se ta služba produžuje.⁵¹ Veliko vijeće 29. ožujka 1382. odlučuje, da odsad dalje jedino kao notar i to jedini obavlja službu Ivan Fuschus. Ivan Fuschus je imao u Dubrovniku svoju vlastitu kuću, ali sad je mora napustiti, a preći da stanuje i uređuje u kuću u predjelima oko Place, gdje treba da bude i njegov ured notarije (*statio notariae*). Zbog toga će dobijati preko plaće još petnaest perpera za najam, a i svoju vlastitu kuću može drugome unajmiti. No ako bi koji od kancelara bio odsutan, mora Ivan obavljati i kancelarske poslove, ako to ustreba. 12. travnja Veliko vijeće mu daje 24 perpera za kuću, koju mora primiti u najam za ured notara.⁵² On je zaista g. 1383. i vršio neko vrijeme dužnost i kancelara.⁵³ Artikuk je pak zadržan samo kao kancelar.⁵⁴

Znamenita je ličnost Johannes Conversini de Ravenna, poznati Ivan Ravenjanin, koji je kao notar u notariji djelovao u Dubrovniku g. 1384.—1387., a možda još i nešto duže. O njemu je nedavno Dragutin Kniewald izdao posebnu studiju,⁵⁵ te se stoga ne ćemo mi pobliže na nj osvrtni.

⁴⁵ Reformationes knj. 22 fol. 35 v, Dinić: op. cit. p. 17.

⁴⁶ Reformationes knj. 23 fol. 15, Monumenta ragusina IV p. 43, Stanojević: op. cit. p. 55—56.

⁴⁷ Reformationes knj. 23 fol. 38 v, Monumenta ragusina IV p. 70.

⁴⁸ Jireček: op. cit. XXVI p. 189.

⁴⁹ Reformationes knj. 24 fol. 81 v, 87 v, 227, Dinić: Odluke veća Dubrovačke republike I p. 13, 21, 96.

⁵⁰ Reformationes knj. 24 fol. 227, 227 v, 229 v, Dinić: op. cit. p. 96, 97, 98.

⁵¹ Reformationes knj. 24 fol. 232, 240 v, Dinić: op. cit. p. 101, 185.

⁵² Reformationes knj. 25 fol. 177 v, 179, Dinić: op. cit. p. 284, 286.

⁵³ Reformationes knj. 25 fol. 198, Dinić: op. cit. p. 371.

⁵⁴ Reformationes knj. 25 fol. 180 v, Dinić: op. cit. p. 287.

⁵⁵ Dragutin Kniewald: Joannes Conversini de Ravenna, dubrovački notar 1384—1387 (Glas Srpske akademije CCXXIX, Nova serija 3, Odeljenje literature i jezika).

Doduše i sam Kniewald veli, da bi njegovu službu u Dubrovniku trebalo još potanje istražiti, no jer bi to bio posao posebne rasprave, to zasad izostavljamo, s napomenom, da se čini, da je uz notarsku vršio Ivan Ravenjanin ponekad i kancelarsku službu.

Dalja zakonska knjiga vođena nakon starog Statuta jest *Liber omnium reformationum* (Knjiga svih odredaba), koja je nastala g. 1335. a sadržava zakonodavne odredbe najprije iz vremena prije g. 1306., a zatim od te g. 1306. do 1335. Zatim su se do vremena g. 1410. dodavale nove odredbe.⁵⁶ Postupak je bio takav, da su se jednostavno izvlačile iz zapisnika vijeća, koji su se također zvali »reformationes« — jer su sadržavali razne odredbe — one odredbe trajnog zakonodavnog karaktera i unosile u ovu zakonsku knjigu kao pojedina poglavlja. Gdje su pojedine odredbe počinjale s oznakom datuma godine, tako to stoji i u tim poglavljima, i mi možemo znati, kad su te odredbe prihvaćene. Negdje u odredbi zapisnika nije označena godina, već je u nastavku vođenja zapisnika samo označeno *in dicto millesimo* (»u spomenutoj godini«) ili *eodem anno* (»u istoj godini«) ili slično. Tako poglavlje III. takozvane pagine XVI. pod naslovom *De scripturis non mostrandis per cancellarios* (Odredba da kancelari ne smiju pokazivati pisane stvari) počinje *In dicto millesimo die XII octubris, in maiori consilio* (»U spomenutoj godini dana 12. listopada u Velikom vijeću«). Radi se dakle o odredbi prihvaćenoj u Velikom vijeću. U sačuvanim zapisnicima Velikog vijeća nijesmo je našli, dakle je sigurno prihvaćena u nekoj godini, od koje zapisnika Velikog vijeća nemamo. U ovoj odredbi se određuje, da notari i kancelari ne smiju nikome drugome pokazati kakvu ispravu ili spis (*scripturam*) notarije ili kancelarije već samo onome, koga se isprava ili spis tiče. Ako se kancelaru ili notar u učini, da se neka isprava ili spis ne tiče te uskrate uvid u njih, može zainteresirana stranka to zatražiti od kneza i njegove kurije, pa ako knez i kurija narede notar u ili kancelaru, da ispravu ili spis pokažu, dužni su to izvršiti. No oporuke, presude, prodaje nepokretnina i registre isprava (*instrumenata*), koje se nalaze zapisane u pergamentskoj knjizi, dužni su pokazati bilo kome, koji to zaželi vidjeti. Ova odredba je vrlo važna. Riječ *scriptura* znači u njoj sigurno volantne isprave ili spise, koji su se čuvali u notariji i kancelariji. Njih može gledati samo onaj, kojeg se posao izražen u njima tiče. No arhivske knjige, u koje su se po specijalnosti unosile razne vrste isprave ili bilježili razni poslovi, i koje su pisane većinom na pergameni (iako ne sve), bile su dakle pristupne javnosti. S gledišta pristupačnosti arhiva ovo je vrlo važna odredba.

Važne su odredbe poglavlja VI. i VII. takozvane pagine XX., koje su datirane g. 1385. Poglavlje VI. ima naslov *Ordo solutionis scripturarum cancellariae* (Red pristojba pisanih stvari kancelarije), a poglavlje VII. u nastavku toga ima naslov *De eodem* (O istome). U stvari poglavlje VI. tiče se kancelarije u užem smislu, a poglavlje VII. notarije. Te odredbe donesene su u svrhu određenja pristojba, koje su zainteresirana

⁵⁶ Ovu je zakonsku knjigu izdao Aleksandar Solovjev u I. knjizi Istorisko-pravnih spomenika u izdanju Srpske akademije g. 1936.

lica plaćala za razne izvršene im poslove, ali su za nas vrlo važne i za to, jer nam razgraničuju notariju od kancelarije u užem smislu. Mi ove odredbe donesene g. 1385. dobro razumijemo uz pomoć Reda kancelarije donesenog g. 1428., zatim opisa Filipa de Diversisa o dubrovačkoj kancelariji oko g. 1440. i odredbe iz g. 1473., s kojima ćemo se ovdje još pozabaviti, te možemo o tome reći sada već ovo:

Kancelarija u širem smislu obuhvata i notariju i kancelariju u užem smislu. Službenici jedne i druge moraju biti kvalificirani notari. Stoga službenici jedne i druge nose u širem smislu naslov ili *kancelari* ili *notari* ili skupni naslov *notari i kancelari*. Oni prvi, koji vode notariju, zovu se u užem smislu *notari* ili *notari i kancelari* ili kasnije prvi put g. 1428. nazvani *sekretari*. Pri tome upotrebljavanju pojmovnih naziva u užem i širem smislu svakako treba istaknuti, da naziv *sekretara* pripada samo prvima. Oni drugi se u užem smislu zovu *kancelari*.

Nabrojiti ćemo vrste poslova, koje upisuje kancelarija u užem smislu u knjige, koje ona vodi, i one, koje upisuje notarija u formi isprava u svoje knjige, a može ih izdati posebno i zainteresiranim strankama, te ćemo označiti, koje im dosad sačuvane serije arhiva Dubrovačke Republike odgovaraju, iako se neke serije počese tek kasnije od ovog vremena voditi.

Poslovi, koje upisuje kancelarija u užem smislu, jesu ovi:

Sententia (presuda u civilnim parnicama; te presude bilježene su u knjigama serije XXVI. zvane »Diversa Cancellariae« već od g. 1282. a kao posebna serija »Sententiae Cancellariae« od g. 1352. — serija XXIV.).

Bannitio possessionis (oglas o prodaji nekretnina; oglašivanje prodaja bilježeno je od g. 1278. najprije u seriji »Diversa Cancellariae«, a od g. 1352. u seriji XXX.—1. zvanj »Venditiones Cancellariae« — »Prodaje obavljene u kancelariji«, gdje su prodaje zabilježene u obliku oglašivanja, no od g. 1508. se oglašivanje odvaja kao podserija XXXI.—2. »Proclamationes Venditionum Cancellariae«).

Aptai de Misericordia (Aptaji Milosti; posebna serija XLVIII. od g. 1312.).⁵⁷

Dampna et lamenta in maleficiis (Tužbe kaznenog prava, od kojih ima nekoliko serija, ali njihov međusobni odnošaj nije još sređen ni proüen, a svakako tu spadaju serije L., LI., LII., LIII.).

Iudicium vel terminum (ročište; bilježe se već g. 1278., uz ostalo, u seriji XXV. Diversa Cancellariae).

Druge vrste poslova, za koje nemamo posebne serije, već se bilježe u knjigama raznih serija, jesu: *litterae spiritualium personarum* (dopisi upućeni od duhovnih lica), *pro scribano navigiorum* (imenovanje pisara na brodu), *pro testimonio* (iskaz svjedoka), *preceptum* (naredba), *pro iudice refutato* (zahtjev za isključenje suca), *pro deponendo scripturam*

⁵⁷ O aptagima ili aptajima vidi objašnjenje u prikazu »Prijegled stanja fondova, zbirka i skupina Državnog arhiva u Dubrovniku na dan 22. travnja 1955.« Arhivist br. 2 g. 1955. Dodatak IV.

(deponiranje pisanih stvari), *pro querendo scripturas* (traženje zapisa), te napokon *diversae scripturae* (razne druge zapisbe u knjige). Svakome onom koji je tražio iz knjiga pohranjenih u kancelariji datum godine i dana zapisbe, koja se dotičnog ticala, podatak o tome davao se, naravno uz pristojbu, na malenoj pergamentnoj cedulji.

Isprave, koje upisuje notarija u svoje knjige, a može ih posebno izdati zainteresiranim osobama, jesu:

Carta debiti i *carta facta de debito per procuratorem* (zadužnica i zadužnica učinjena od punomoćnika; bilježene u seriji XXXVI. — 1 zvanj »Debita« — »Zadužnice« od g. 1282.).

Carta dotis (ugovor o mirazu; bilježene u seriji »Libri dotium notariae« — »Knjige ugovora o mirazu pisanih od notara« od g. 1348.).

Carta possessionis preconicatae (isprava, da je prodaja nekretnina oglašena; oglašivanje prodaja nekretnina bilježi pak kancelar u knjigama, koje smo gore spomenuli).

Carta procuratoris (punomoć; bilježene najprije u seriji XXVI. zvanj »Diversa Notariae« — »Isprave sastavljene od notara«, a od g. 1434. u seriji XXX nazvanj »Procurae de Notaria« — »Punomoći pisane od notara«).

Testamentum (oporuka; bilježene u seriji X.—1. nazvanj »Testamenta« — »Oporuke« od g. 1282.).

Carta locationis vinearum, terrarum vel domus (isprava o najmu vinograda, zemalja i kuće; bilježene u općoj seriji »Diversa Notariae«, koja je sačuvana od g. 1280. i netačnim uvezivanjem uvrštena u početku pod »Diversa Cancellariae«, a od g. 1310. imamo posebno uvezane knjige serije zvane »Diversa Notariae«).

Cartae diversarum scripturarum (razne isprave; tu se misli na sve ostale isprave, koje nijesu u tom popisu specificirane).

Notar je još izdavao i *carta potestatis* (isprava o ovlaštenju).

Za traženje isprava u katastisima notarije mlađima od 20 godina notar nije dobivao nikakvu pristojbu, a za starije je primao, no ako mu je označena godina, nije ni za to primao ništa. Na sličan način kao i kancelar davao je iz knjiga pohranjenih u notariji datum godine i dana isprave, koja se dotičnog ticala, naravno uz pristojbu, na malenoj pergamentskoj cedulji.

Svakako iz ovih odredaba vidimo osim vrsta poslova i vrsta notar-skih isprava i to, da su se arhivske knjige čvale u kancelariji i notariji i da je za praktične potrebe razvijena bila arhivska služba.

U dubrovačkoj zakonskoj knjizi *Liber viridis* (Zelena knjiga),⁵⁸ u kojoj su zabilježeni zakoni od g. 1358. do 1460., ima mnogo odredaba o organizaciji notarske i kancelarske službe. U tim odredbama određuje se među ostalim, i koje se poslovne knjige moraju voditi. Sve se te odredbe indirektno tiču i arhiva, ali ima i direktnih odredaba o čvanju arhivskih knjiga. Zanimljiv je u tom pogledu kancelarijski red nazvan *Ordo*

⁵⁸ Nije objelodanjena. Original je u Državnom arhivu u Dubrovniku, a prijepisa ima znatan broj na raznim mjestima.

cancellariae prihvaćen 20. ožujka 1428., a koji je ušao u *Liber viridis* kao poglavlje 223. Prema tome redu bila su četiri službenika kancelarije. Oni su imali kvalifikaciju notara, pa se zato obično zovu *notari* i *kancelari*. Od tih četiriju kancelara dva su bila zadužena za jednu skupinu poslova, a dva za drugu. Prvi su se zvali i *sekretari*. Oni su morali prisustvovati sjednicama Malog vijeća i Vijeća umoljenih i voditi zapisnik, te se takva služba smatrala povjerljivom. K tome su vodili i notariju sastavljajući u propisanom obliku isprave o prodajama, presudama i ostale. Ostala dva kancelara imala su prisustvovati sastancima Velikog vijeća i o tome voditi zapisnik te vršiti kancelarsku službu kod civilnog suda i kod kriminalnog suda, a mogu pomoći, kad se pokaže potreba, i u ostalim poslovima dodijeljenim prvim dvjema kancelarima, ako stvari nijesu tajne; sastavljat će i police, koje će im biti dane od kancelara sekretara, pošto budu potvrđene od Malog vijeća, i vršit će sve one kancelarijske poslove, koji spadaju na knjige izvanjske službe (*del Cancellario de fuori*), naravno osim općih i specijalnih notarskih poslova, za koje smo vidjeli, da spadaju pod kancelare sekretare. Svi dopisi, koje bude upućivao knez, Malo vijeće i Vijeće umoljenih, bit će napisane od kancelara sekretara, a jedino one, koje bude knez u sudskim poslovima upućivao sa sucima ili sam, može ih dati napisati kome god hoće od kancelara.

No sve knjige Vijeća i registri isprava, dopisa i uputa kao i knjige notarije imaju biti na brizi kancelara sekretara i od njihova spremišta imaju oni držati ključe (*Ma li libri delli Consegli, e li registri de carte, e di lettere, e commissioni, e per simile la Notaria debbia star in mano delli secretari . . .*). Knjige notarije bez sumnje jesu uz opću seriju »*Diversa Notariae*« još i sve one knjige, u koje su notari unosili specijalne vrste isprava, kao na pr. oporuke, punomoći, prodaje, zadužnice i t. d. Pod registrima dopisa i uputa imaju se smatrati knjige serije *Litterae et commissiones*, u koje su se unosili dopisi, koje je dubrovačka vlada bilo kome pisala, i pismene upute davane poslanicima. Pod registrima isprava imaju se ovdje shvatiti ili kopijalne knjige primanih isprava ili barem njihovih popisi, no iz tog vremena nijesu sačuvani. Kancelari suda (*cancellieri della Corte*) imaju pak kod sebe držati knjigu polica i sve ostale knjige, koje običavaju oni držati (*e tutti l'altri libri, che sono usati de stare al detto Cancellario de fuora*). Koje su to knjige, ne spominje se izričito, ali sigurno su to sudske knjige i druge knjige izvanjske službe, osim naravno općih i specijalnih notarskih, za koje smo vidjeli, da ih imaju čuvati kancelari sekretari. Kad god budu notarijalne knjige potrebne sudu, jedan od kancelara sekretara odnijet će ih na sud te pokazati i pročitati ono, što treba, i ništa drugo ne smije učiniti. Dakle strogo se pazilo, da se notarijalne knjige nikome ne predadu van ruku kancelara sekretara.

Kad god ne bude popunjen broj svih četiriju kancelara, dužni su i sekretari vršiti sve kancelarijske poslove.

Ovaj Red kancelarije (*Ordo cancellariae*) određen je u prvom redu radi dobre organizacije kancelarijske službe, ali iz njega se vidi, makar se riječ »arhiv« ne upotrebljava, da se bitnim uvjetom za dobro vršenje kancelarijske službe smatra i dobro čuvanje knjiga, dakle uzdržavanje

arhiva. Ne misli se ovdje na naučno proučavanje arhiva, već na ulogu, koju arhiv treba da ima pri urednom vođenju administracije i sudstva. Posebnih službenika arhiva nema, ali obadva para kancelara zaduženi su za čuvanje knjiga njihove nadležnosti, pri čemu se veća važnost daje kancelarima sekretarima, jer oni imaju pod ključem čuvati najvažnije knjige.

Ovaj Red nam je službeni prikaz kancelarijske, a i s njom spojene arhivske službe. Iz vremena nešto docnijeg oko g. 1440. imamo prikaz tih služba u opisu Dubrovnika poznatog učitelja gramatike Filipa de Diversis, Talijana iz grada Luke. Njegovo poznato djelo *Situs aedificiorum, politiae et laudabilium consuetudinum inclitae civitatis Ragusii ad ipsius senatum descriptio* (Opis stanja zgrada, obrazovanosti i pohvalnih običaja slavnog grada Dubrovnika posvećen njegovu senatu) ili kraće nazvano *Descriptio Ragusina* (Opis Dubrovnika)⁵⁹ ima u trećem dijelu, gdje je govor o raznim uredima i činovničkim službama, poglavlje IX. s naslovom *De Quinto principatu videlicet de scribanis conservatoribus librorum* (O petom uredu, naime o pisarima čuvarima knjiga). Premda je to prikaz kancelarijske službe uopće, već u samom naslovu, makar se ni u ovom poglavlju ne spominje riječ »arhiv«, vidi se, da i on smatra čuvanje knjiga, dakle zapravo održavanje arhiva, kao bitni dio kancelarijske službe. Njegov prikaz nam je dragocjen. Slaže se potpuno s navedenim gore Redom kancelarije, ali nam mnogo još jasnije i detaljnije prikazuje cijelu ovu službu. On osim ona četiri notara kancelara još spominje računarskog činovnika i slavenskog kancelara. Za onu četvoricu veli da se nazivaju *scribani* (pisari) ili *notari* ili *kancelari*. On za njih veli da su obrazovani u književnosti, gramatici i ostalom. Za prva dva kancelara sekretara (ne upotrebljujući za njih ovaj drugi naziv) veli da se između one četvorice uzimaju oni, koji su bolji poznavaooci prava, vještiji i ugledniji. Oni pristupuju tajnim vijećima i donošenju uredaba i odluka na njima (to jest sjednicama Malog vijeća i Vijeća umoljenih) te ih zapisuju. Oni pišu oporuke, ugovore o mirazu, darovnice, punomoći i sve ostale isprave, i to u odnosne knjige te su od senata ovlašteni, da ih strankama uručuju u propisanom obliku. Ostala dva kancelara služe pri civilnom sudu i kriminalnom sudu, pišu sudske pozive, obavješćuju o rokovima »aptaja milosrđa«, zapisuju nagodbe i pogodbe (*pacta, conventiones*), ugovaranje o najmu, presude, proglase i slične stvari, ali sve to unose jedino u odnosne knjige, a nijesu ovlašteni, da o tome strankama izdaju isprave u određenom propisanom obliku, pače ne mogu ni presude, koje su u sudskim knjigama zapisali, sami napisati u formi isprave. Isprave, napisane na temelju vođenih knjiga, mogu strankama pisati i izdavati jedino kancelari sekretari (to jest notari u užem smislu). De Diversis veli, da kancelari sekretari mogu voditi i poslove drugih kancelara, što prema Redu kancelarije iz g. 1428. i moraju, kad nije popunjen broj svih četiriju kancelara, ali, veli dalje De Diversis, oni drugi ne smiju vršiti poslove prvih. U uvo-

⁵⁹ Objelodanio Vitaliano Brunelli u programima talijanske gimnazije u Zadru školske godine 1879./80., 1880./81., 1881./82. i posebno. Služio sam se lijepim rukopisnim primjerkom Dubrovačkog arhiva.

du govoreći općenito o svoj četvorici De Diversis veli, da vode knjige ugovora, sudova, odluka senata, gradskih zakona i izbora raznih službenika. To je općenito kazano, no gledajući ono, što je detaljnije razložio i što smo mi malo prije razglobili, možemo reći, da ugovore zapisuju jedni i drugi (svaki na svoj način), sudske knjige pišu drugi kancelari, a prvi kancelari sekretari vode zapisnike senata te unose zakone u zakonske knjige. Izbori službenika bilježili su se u knjige zapisnika vijeća, ali baš g. 1440., dakle u De Diversisovo doba, ustrojila se je i posebna knjiga *Speculum maioris Consilii* (Zrcalo velikog vijeća), u kojoj su bilježeni doduše i članovi Velikog vijeća, ali ne samo oni, već i ostali službenici iz reda plemića. Mi smo i dosad već spominjali razne serije arhiva Dubrovačke Republike, a sada možemo prema De Diversisovu opisu još bolje nazrijeti, koje knjige pojedinih serija vode prvi, a koje drugi kancelari. Red kancelarije iz g. 1428. je za druge kancelare naveo samo, da vode sudske knjige i knjige polica, a za ostale je općenito rekao, da drže sve ostale knjige, koje običavaju oni držati. Sad pak iz De Diversisova opisa vidimo detaljnije, koje poslove oni još vrše, prema tome koje knjige vode i koje knjige čuvaju.

Ne ćemo sada nabrajati sve serije arhiva Dubrovačke Republike, od kojih su neke nastale i u lokalnim kancelarijama van grada i u drugim specijalnim uredima, a neke su nastale i kasnije od ovog vremena, već ćemo na temelju Reda kancelarije iz g. 1428. i De Diversisova prikaza spomenuti samo one neke serije, za koje možemo za ovo doba bez sumnje odrediti, koji su ih kancelari vodili.

Kancelari sekretari su vodili :

III. *Acta Consilii Rogatorum* — Zapisnici Vijeća umoljenih;

V. *Acta Minoris Consilii* — Zapisi Malog vijeća;

X. *Testamenta* — Oporuke;

XXVI. *Diversa Notariae* — Isprave sastavljene od notara;

XXVII. *Litterae et commissiones* — Dopisi i upute;

XXX. *Procurae de Notaria* — Punomoći pisane od notara;

XXXII. *Libri dotium Notariae* — Knjige ugovora o mirazima pisanih od notara;

XXXVI. *Debita Notariae* — Zadužnice pisane od notara.

Drugi kancelari su vodili :

VIII. *Acta Consilii Maioris* — Zapisnici Velikog vijeća;

XVI. *Criminalia* — Kaznene presude;

XXIV. *Sententiae Cancellariae* — Presude kancelarije (presude u civilnim parnicama);

XXXI.—1. *Venditae Cancellariae* — Prodaje obavljene u kancelariji;

XXXIX. *Registrum Citationum de Foris* — Registar poziva upućenih van (naime izvan Dubrovnika);

XLVIII. — *Lamenta* — Tužbe, od kojih imamo nekoliko serija, ali njihov međusobni odnošaj nije još sređen ni proučen (svakako tu spadaju serije L., LI., LII., LIII.);

LIV. *Intentiones de Cancellaria* — Sudske prijave predane kancelariji (sadržavaju prijave i prve iskaze svjedoka u civilnim parnicama);

Knjige *polica*, od kojih imamo serije LXXIX.—LXXXIII., ali sve ove su iz dočnijeg vremena, što znači, da su se one iz starog vremena izgubile.

Osim toga spominje De Diversis i računskog kancelara, kojeg naziva *rationatus* ili *rationalis*. U Dubrovniku su postojali razni financijski službenici birani iz reda vlastele. Računski kancelar bio je pak plaćeni službenik iz Italije. On je pod rukovodstvom financijskih službenika vodio knjige prihoda i rashoda Općine Dubrovačke. De Diversis govoreći o četirima kancelarima veli, da nijedan od njih ne može biti Dubrovčanin, za računara kaže, da je došljak, a na kraju veli, da su sva petorica uvijek bili i sada jesu Talijani. Ne znam za uredbu, koja bi određivala, da moraju ona četiri kancelara biti ne-Dubrovčani, ali praksa je zaista bila, da se uzimaju Talijani. Kasnije su te službe vršili i domaći ljudi. De Diversis spominje i slavenskog kancelara, zvanog također *cancellarius* ili *scribanus*, koji je Dubrovčanin. Osim pisanja svih vrsta dokumenata pisanih slavenski, on se upotrebljava i za poslove na latinskom jeziku. On piše presude, koje donosi vikar kneza.

Pri nabranjanju svih navedenih funkcija De Diversis stalno naglašuje, kako ti kancelari čuvaju i knjige, koje vode, pače u početku poglavlja kao u nekom uvodu naglašuje baš tu njihovu funkciju čuvanja knjiga veleći doslovno ovo: »Peti (urēd naime) jest najpotrebniji, kao što su nekoji čuvari knjiga ugovora, sudova civilnih i kriminalnih, odluka senata i zakona grada te računa svih prihoda i rashoda Općine, iz kojih se može bjelodano saznati uspomena događaja i zamašaj općinskih troškova«. U izrazu, da se mogu i uspomene događaja (*memoria gestorum*) saznati, već se nazrijeva osim praktičnog savremenog i kulturni interes čuvanja starih knjiga. Govoreći posebno o četvorici kancelara, tamo gdje veli, da su oni pisari knjiga ugovora, sudova, odluka senata, zakona i izbora raznih službenika, kaže da su oni i njihovi čuvari (*conservatores*). Na kraju opet veli o njima, da čuvaju ugovore, sve knjige i statute. Govoreći o računaru veli, da čuva knjige svoje službe na određenom mjestu. O slavenskom kancelaru također kaže, da čuva slavenske i latinske knjige, koje je sastavio. Čitavu kancelariju, latinsku, računarsku i slavensku uzima De Diversis kao jednu cjelinu, naime kao jedan peti po redu magistrat, te veli o njemu na kraju IX. poglavlja ovo: »Ovim tako različitim vrstama pisara, latinskim i slavenskim i računarom, biva obuhvaćen peti jedan te isti magistrat, kojemu pravom pristaje, da se naziva memorativni ili čuvar zapisanih događaja, ugovora, parnica i računa rashoda i prihoda«. Humanistički obrazovani De Diversis tako jasno ističe važnost arhiva i praktičnu za savremeni život i na dva mjesta memorativnu događaja, koji su se zbili. I iz reda kancelarije od g. 1428. i iz De Diversisova razlaganja se vidi, da se arhiv čuva po jednom sistemu. Za čuvanje najvažnijih knjiga zaduženi su kancelari sekretari, a dalje za određene knjige ostala dva kancelara, računar i slavenski kancelar.

Postavlja se pitanje, gdje se je čuvala ta arhivska građa. Mi smo vidjeli nekoliko zaključaka iz 14. stoljeća, iz kojih se može indirektno ili direktno zaključiti, da je za ured notara i kancelara bila posebna kuća, za koju se g. 1366. izričito veli, da općina za nju plaća najam. Vladina palača postojala je već i tada na mjestu današnjeg Kneževa dvora. Za nju veli De Diversis u poglavlju II. drugog dijela »... palača široka i prostrana, koja u starini bijaše tvrđava s nekoliko kula« (*palatium latum et amplum, quod antiquitus castrum fuerat, cum aliquibus turribus*). No ta je izgorjela g. 1435. U njoj, barem prema podacima, koje imamo do g. 1366., nije bila notarija. Nakon požara g. 1435. gradnja nove palače, dotično Kneževa dvora povjerena je napuljskom arhitektu Onofriu De La Cava. Dok De Diversis piše svoje djelo, ona je još u izgradnji. Znamo, da je i ta izgorjela g. 1463., pa nakon toga kroz dugi niz godina bila obnovljena. De Diversis u svom opisu veli i prije konačne izgradnje, što će se sve u njoj nalaziti, te među ostalim veli: »Imat će i posebno mjesto pisari, koji se nazivaju notari, i oni, koji se zovu kancelari, i neki slavenski kancelar« (*Habebunt et locum proprium scribani, qui notarii dicuntur, et ii, qui cancellarii nuncupati sunt, et quidam scriba sclavus*). Možemo reći, da se od nove izgradnje Kneževa dvora kancelarija i notarija kao jedan njezin dio nalazi sve do pada Republike u njemu, pa je od tog doba u njemu i arhiv općine, dotično republike.

27. veljače Veliko vijeće je donijelo odluku o vođenju posebnog tajnog zapisnika sjednica Malog vijeća i Vijeća umoljenih, koja je ušla u *Liber viridis* kao 342. poglavlje. Naravno, sve su se sjednice dubrovačkih vijeća držale iza zatvorenih vrata i smatrale u neku ruku tajnima, ali bilo je nekada stvari, koje su se smatrale naročito tajnim. Odlučuje se dakle, da se za te stvari Malog vijeća i Vijeća umoljenih vode posebni tajni zapisnici, i to jedna knjiga se ima voditi za oba vijeća na taj način, da notari i sekretari imaju s jedne strane voditi zapisnik Malog vijeća, a s druge strane Vijeća umoljenih. O čuvanju te knjige veli se doslovno u toj odluci ovo: »Tu knjigu spomenuti naši notari i kancelari moraju držati u notariji u tajnosti pod ključem, te je ne smiju pojedinoj osobi pokazati ni dati čitati, a mogu i moraju jedino pustiti knezu i Malom vijeću, kad su na okupu, da vide i čitaju tajne stvari Malog vijeća i Vijeća umoljenih, a isto tako spomenutom Vijeću umoljenih, kad je na okupu u određenom broju, mogu i moraju pustiti, da vidi i čita tajne stvari zapisane u toj knjizi«. Tog se propisa moraju pridržavati notari i sekretari pod prijetnjom stroge globe od 50 perpera. Možemo vjerovati, da su se od tog vremena i počeli voditi ti tajni zapisnici, a možemo reći, da su se vodili i do kraja Republike. Ipak su se sačuvali samo neki tajni zapisnici u malom broju, i to počev od g. 1497. Po svoj prilici je i sama dubrovačka vlada davala povremeno uništavati takve zapisnike.

Za razgraničenje poslova notarije i kancelarije važno je poglavlje 42. zakonske knjige *Liber croceus* (Žuta knjiga),⁶⁰ koje sadržava uredbu

⁶⁰ Nije objelodanjena. Original je u Državnom arhivu u Dubrovniku, a prepisa ima znatan broj na raznim mjestima.

prihvaćenu 16. rujna 1473. pod naslovom *Ordo super cancellariis et notariis et solutione scripturarum* (Red o kancelarima i notarima i o plaćanju pisanih sastavaka). Doduše ta uredba ima u prvom redu cilj, da regulira plaćanje pristojba kancelarima i notarima, ali iz nje saznajemo tačno, koji su se poslovi obavljali u kancelariji i koji u notariji, a vidimo sve moguće vrste isprava i sastavaka. No ovaj Red u glavnom ponavlja, pa to izričito i ističe, onu uredbu donesenu g. 1385. naravno ponešto proširenu. Iz nje vidimo, da je zaveden i posebni kancelar za sudske kriminalne poslove. Svakako i ovdje se nalaze isti oni elementi o čuvanju knjiga, koji i u uredbi od g. 1385.

Za razne praktične svrhe osjetila se je potreba, da se sastave i razni indeksi. Prvi takav sačuvani indeks imamo iz g. 1469. Da li su se i prije sastavljali i da li je osim sačuvanih još nekoć bilo i drugih, teško je reći. Za nas je pak vrlo važno spomenuti one sačuvane još i danas. Prvi sačuvani indeks iz g. 1469. možemo nazvati *Divisiones*, a sadržava diobe izvršene među vlastelom od g. 1370. do 1469. Nalazi se sada kao 41. knjiga serije XXI.—1 Dubrovačkog arhiva zvane *Leges et instructiones* (Zakonici i pravilnici). Diobe su se zapisivale inače u knjigama serije *Diversa notariae* među mnogim ostalim raznovrsnim ispravama. Osjetila se dakle g. 1469. potreba, da se posebno za diobe sastavi indeks. Naslovnog lista ovaj indeks nema, ali možemo ga nazvati *Divisiones*, jer na svakom listu, gdje počinje novo slovo, ima naslov *Divisiones*. Kao obično indeksi, tako je i ovaj sastavljen abecedno, i to po prezimenima, ali ne po strogom abecednom redu, već tek samo uzevši u obzir prvo slovo prezimena. Sastavljen je po redu ovih slova: B, C, G, L, M, P, R, S, T, V, Z. Unutar svakog slova poredane su diobe po godinama hronološkim redom, i to tako, da se počinje kasnijom godinom, a onda se dolazi na ranije godine. Samo kod nekih slova imamo i nakon najstarije godine dodatke iz g. 1468. i 1469. Uz svaku diobu označen je datum dana i mjeseca, dok nema oznake knjige ni njezinih folia, no i po samim datumima lako je naći odnosne diobe u odnosnim knjigama. Raspored godina pod raznim slovima je ovaj: B 1469.—1371., 1468.; C 1468.—1374.; G 1469.—1370, 1469.; L 1469.—1389.; M 1468.—1373.; P 1469.—1371.; R 1469.—1390.; S 1468.—1372., 1468.; T 1469.—1417., 1469.; V 1462.—1397.; Z. 1469.—1371. Na kraju indeksne knjige ima na pet listova jedan hronološki indeks raznih isprava, pretežno dioba i zamjena, pri čemu je s lijeve strane od svakog predmeta kratka oznaka njegove naravi, negdje stvarna negdje geografska. Taj indeks počinje također s godinom 1469. te idući unazad s brojenjem godina dolazi do g. 1425. Tu se prekida, te su dalji listovi teksta izgubljeni, a vjerojatno je i on sezao unazad do g. 1370. U šesnaestom stoljeću nastavlja se s izradom raznih indeksa.

Summary

THE DUBBROVNIK ARCHIVES IN THE MIDDLE AGES

The Dubrovnik archives existed already in the Middle Ages as an organized body, which was of special concern to the Dubrovnik government. It is hardly possible to say when they were founded. There are no archives documents in existence that would cover Dubrovnik's early period, i. e. between the seventh — when the city was founded — and tenth centuries. In the eleventh and the first half of the twelfth centuries documents are rare, while from the latter half of the twelfth century onwards they are more numerous. It can therefore be said with certainty that as an organized body the Dubrovnik archives existed already in the latter half of the 12th century. From the year 1251 we possess undoubted information as to the existence of procurators, who kept relics of saints and various documents (*procuratores sanctarum reliquiarum et ditorum breviligiorum*). In the second part of the 13th century there appear the first books. There is evidence that a notary's book existed already in the year 1268, but the first preserved archives book dates from the year 1278; it belongs to a series entitled »*Diversa cancellariae*«. In the course of time diverse affairs necessitated the creation of diverse sets of books, which served to enter such affairs into. The books were kept in the archives and cared for by chancellors and notaries; at times special officials were chosen from the ranks of noblemen for the supervision of archives books. In the course of time the Dubrovnik government passed various ordinances regulating the work of the chancellors and notaries. Among these ordinances there are such as relate to the keeping of archives documents and books. Ordinances on the chancellors' and notaries' office are to be found also in 1313, 1345, 1366, 1385, 1428 and 1473. The well-known 15th-century writer Philip De Diversis also mentions the Dubrovnik archives as an organized body, while from 1469 we have the first preserved index; it deals with the divisions of property (*Divisiones*).